

WORKING PAPER

УПЛЫЎ ВОНКАВЫХ АКТАРАЎ НА ТРАНСФАРМАЦЫЮ ПАЛІТЫЧНЫХ
РЭЖЫМАЎ НА ПОСТСАВЕЦКАЙ ПРАСТОРЫ

Зміцер Кухлей

* Аналітычны беларускі цэнтр

У гэтым артыкуле разглядаюцца падыходы па ацэнцы ўплыву вонкавых актараў на мадэрнізацыю недэмакратычных рэжымаў, роля замежнай дапамогі у працэсе дэмакратычнай трансфармацыі і найбольш папулярныя знешнія стратэгіі па падтрымцы дэмакратызацыі. Асабліва ўвага надаецца даследаванням па вызначэнню ролі Крамля ў захаванні аўтарытарных рэжымаў на постсавецкай прасторы, які разглядае спробы заходніх дэмакратыі ўплываць на трансфармацыю посткамуністычных рэжымаў як геапалітычную пагрозу свайго панавання на прасторах былога СССР.

Ключавыя словы: дэмакратызацыя, мадэрнізацыя, аўтарытарызм, палітычны рэжым, вонкавы актар, дэмакратычная трансфармацыя, постсавецкая прастора.

This article examines different approaches assessing the influence of external actors to modernize non-democratic regimes, foreign aid role in the process of democratic transformation and the most popular external strategies to support democratization. Particular attention is given to the studies defining the Kremlin's role in authoritarian regimes survival in the former Soviet Union, which considers Western democracies attempts to influence the transformation of post-communist regimes as a geopolitical threat to its dominance in the post-Soviet region.

Keywords: democratization, modernization, authoritarianism, political regime, external actor, democratic transformation, the post-Soviet states.

Уводзіны

З часу распаду Савецкага Саюза заходнія краіны ажыццяўляюць маштабную праграму па дэмакратычнай трансфармацыі краін былой Варшаўскай дамовы. Большасць посткамуністычных дзяржаваў Цэнтральнай Еўропы і Прыбалтыкі паспяхова рэалізуюць пераход ад неліберальнага камуністычнага рэжыму да пабудовы дэмакратычнага грамадства. Значную ролю у працэсе дэмакратычнай трансфармацыі грае дапамога заходніх краін і іх стратэгіі па інтэграцыі посткамуністычных краін ў свае інтэграцыйныя аб'яднанні.

Варта адзначыць, што ужо на працягу шэрагу дзесяцігоддзяў заходнія дэмакратыі выкарыстоўваюць разнастайныя падыходы, механізмы і стратэгіі па трансфармацыі аўтарытарных рэжымаў ва ўсім свеце. Даследчыкі працэсу дэмакратызацыі і ролі вонкавых актараў неадназначна ацэньваюць высілкі заходніх краін у гэтым працэсе, у тым ліку эфектыўнасць дапамогі на розных этапах трансфармацыі. Пры гэтым стратэгіі заходніх краін на постсавецкай прасторы не прыводзяць да відавочнага поспеху ў дэмакратычнай трансфармацыі былых краін - чальцоў СССР, за выключэннем прыбалтыйскіх дзяржаў. Верагодна, што сярод асноўных фактараў, што перашкаджаюць станаўленню дэмакратычных формаў кіравання ў постсавецкім рэгіёне, з'яўляецца супрацьдзеянне з боку кіраўніцтва Расійскай Федэрацыі. Крэмль разглядае заходнія стратэгіі па дэмакратызацыі посткамуністычных краін як спробы змяніць рэжымы гэтых дзяржаў на лаяльныя Захаду

ўрады, а таксама канчаткова аслабіць уплыў Расіі ў рэгіёне і на сусветнай арэне, зменшыць яе геапалітычную вагу.

Мэтамі правядзення гэтага літаратурнага агляду з'яўляецца акрэсленне бачання ролі вонкавых актараў у працэсе дэмакратычных трансфармацый, эфектыўнасці стратэгіі заходніх краін і выкарыстоўваемых механізмаў па дэмакратызацыі недэмаратычных рэжымаў, а таксама погляды на ролю Расіі ў мадэрнізацыі палітычных рэжымаў на постсавецкай прасторы.

Падыходы да ролі і эфектыўнасці стратэгіі вонкавых актараў па трансфармацыі недэмакратычных рэжымаў

Сучасныя даследчыкі дэмакратычных трансфармацый, якія адбыліся у апошняе дзесяцігоддзе XX і на пачатку XXI стагоддзяў, выразна адрозніваюць іх ад папярэдняй парадыгмы, распрацаванай у рамках тэарэтычнай мадэлі “трэцяй хвалі дэмакратызацыі” [Ханцінгтон, 2003], і выдзяляюць гэтыя працэсы ў асобную чацьвёртую хвалю дэмакратызацыі [McFaul, 2002, 2006; Sogindolska, 2007; Stoner – Weiss, 2006]. Варта зазначыць, што пасля краху двухпалярнай сістэмы сусветнага парадку, калі палітычная навука кіравалася навуковым канфармізмам і палітычнай мэтазгоднасцю, падтрымка дэмакратыі ў свеце пачала ўспрымацца як міжнародная норма [Carother, 2004]. Нават у арабскім свеце нягледзячы на ісламскі фундаменталізм інтэлектуалы прытрымліваюцца ідэяў дэмакратызацыі палітычнага жыцця, а краіны Еўропы зрабілі падтрымку дэмакратыі цэнтральным элементам сваёй знешняй палітыкі, нягледзячы на крытыку што падобная дапамога падпарадкоўваецца іншым мэтам знешняй палітыкі, у першую чаргу эканамічным інтарэсам, што падрывае яе эфектыўнасць [Crawford, 1997].

Як падкрэслівае Макфол, агульны бюджэт еўрапейскіх рэсурсаў, якія скіроўваюцца на мэты па падтрымцы ў свеце дэмакратыі, вяршыства права і абароны правоў чалавека, перавышае такі ж бюджэт арганізацыяў у ЗША [McFaul, 2004-2005]. З кожным годам сродкі, якія скіроўваюцца на мэты па распаўсюдзе дэмакратыі, павялічваюцца. Аднак асобныя аўтары пачынаюць казаць аб згортванні апошняй хвалі дэмакратызацыі і ўзмацненні зваротных аўтарытарных працэсаў [Ambrosio, 2009; Diamond, 2008]. Генры Хейл сцвярджае аб пэўнай логіцы адраджэння аўтарытарных тэндэнцый у постсавецкім рэгіёне пасля “каляровых рэвалюцый” 2003-2005 гадоў, выкліканай асаблівасцю дзяржаўнага ўладкавання, сутнасць якога акрэсліваецца палітыкай патранальнага прэзідэнства, пабудаванай па прынцыпу “пераможца атрымлівае ўсё” [Хейл, 2008].

Карл Гершман і Міхаэль Алэн сцвярджаюць, што зваротная рэакцыя супраць прасоўвання дэмакратыі з'яўляецца галоўным чынам пабочным прадуктам распаўсюду так званых гібрыдных рэжымаў як наступства трэцяй хвалі дэмакратызацыі [Gershman, Allen, 2006, с. 37]. Пры гэтым, уплыў вонкавых актараў у форме дыфузіі, дыпламатычнага або ваеннага ціску, шматбаковай палітычнай абумоўленасці, праграм дапамогі і актыўнасці міжнародных сетак па падтрымцы дэмакратыі і абароне правоў чалавека, былі найбольш густымі і ўстойлівымі ў такіх рэгіёнах, як Цэнтральная Еўропа, Паўднёвая і Паўночная Амерыкі, у адрозненне ад краін былога СССР. Гэта ставіць задачы па пераглядзе і ўдасканаленню падыходаў і стратэгіі палітычнай мадэрнізацыі ў постсавецкім рэгіёне.

Каратэрс акрэслівае два падыхода, якія склаліся ў палітычнай навуцы што да падтрымкі дэмакратыі ў свеце: палітычны і эвалюцыйны. Палітычны падыход базуецца на вузкім разуменні дэмакратызацыі, якое канцэнтруецца перадусім на выбарчым працэсе, палітычных вольнасцях і разуменні дэмакратызацыі як палітычнай барацьбы, у якой прыхільнікі дэмакратыі, у першую чаргу прадстаўнікі грамадзянскай супольнасці, змагаюцца з аўтарытарнымі кіраўнікамі. Эвалюцыйны падыход базуецца на больш шырокім разуменні дэмакратыі, якое ахоплівае такія каштоўнасці як роўнасць і вяршыства права, канцэпцыю

дэмакратызацыі як павольны, нелінейны працэс пераменаў, што ўключаюць узаемазалежныя сувязі палітычнага і сацыяльна-эканамічнага развіцця.

У апошні час паўстае запатрабаванасць узаемнага прымянення гэтых двух падыходаў для палітычнай мадэрнізацыі недэмакратычных рэжымаў у сувязі з апошнімі выклікамі, якія Каратэрс акрэслівае наступным чынам:

- новыя аўтарытарныя рэжымы знайшлі новыя спосабы супраціўлення спробам Захаду па іх дэмакратызацыі;
- напаяўтарытарныя або гібрыдныя рэжымы навучыліся прыстасоўвацца і імітаваць дэмакратычныя працэдуры, такім чынам падрываючы саму сутнасць дэмакратыі;
- слабыя дэмакратыі, якія забяспечваюць базавыя дэмакратычныя працэдуры, але не ў стане гарантаваць дзяржаўную стабільнасць і ўстойлівае сацыяльна-эканамічнае развіццё краіны [Carothers, 2009].

Пры гэтым, Нэк выдзяляе тры асноўныя механізмы падтрымкі дэмакратычнай трансфармацыі ў пераходных грамадствах:

1) тэхнічная падтрымка, якая канцэнтруецца на выбарчым працэсе, умацненню ролі ў палітычным працэсе заканадаўчай і судовай улады як супрацьвагі выканаўчай, і падтрымку структураў грамадзянскай супольнасці, уключаючы са свабодай сродкаў масавай інфармацыі;

2) механізм абумоўленасці;

3) паляпшэнне ўзроўню адукацыі і павелічэнне даходу на душу насельніцтва, што спрыяе дэмакратызацыі [Knack, 2000, с. 2].

Варта зазначыць, што паводле мадэрнізацыйнай тэорыі Ліпсэта існуе залежнасць узроўню дэмакратыі ў краіне ад яе эканамічнага развіцця, у тым ліку ўзроўню ўрбанізацыі, багацця і адукацыі, таму што «чым больш заможнай з'яўляецца нацыя, тым большыя шанцы таго, што яна ўспрыме дэмакратыю» [Lipset, 1959, с. 75]. Пры гэтым Пшэворскі разам з іншымі аўтарамі заўважае, што эканамічнае развіццё з'яўляецца неабходным чыннікам для кансалідацыі дэмакратычнага рэжыма, аднак не з'яўляецца прычынай узнікнення дэмакратыі [Przeworski et. al., 2000].

Шэраг аўтараў ставяць пад сумнеў заходнія стратэгіі па трансфармацыі недэмакратычных рэжымаў. Напрыклад, Скот і Стыл сцвярджаюць, што дапамога, непасрэдна скіраваная на падтрымку дэмакратыі, мае большы вынік, чым болей агульныя пакеты дапамогі па эканамічнаму развіццю [Scott, Steele, 2010]. У даследаванні Колінзам амерыканскай дапамогі сцвярджаецца, што існуюць толькі павярховыя доказы таго, што інстытуцыйная дапамога аказвае хоць нейкі ўплыў на заахвочванне аўтарытарнага кіраўніцтва да дэмакратызацыі [Collins, 2009]. Правёўшы даследаванне міжнароднай дапамогі па дэмакратызацыі у перыяд з 1975 па 1996, Нэк таксама не знайшоў доказаў карэляцыі паміж міжнароднай дапамогай і дэмакратызацыяй [Knack, 2010]. Адначасова Скот і Стыл даводзяць, што грантавая дапамога Нацыянальнага фонду падтрымкі дэмакратыі (NED), якая накіроўваецца ў недэмакратычныя краіны на падтрымку змагання структураў грамадзянскай супольнасці з дыктатурай, не прыводзіць да дэмакратызацыі краіны, а мае на мэце стрымліванне далейшага адхілення ад стандартаў дэмакратыі ў бок тыраніі [Scott, Steele, 2005].

Пры гэтым Рычард Янгз падкрэслівае важную ролю міжнароднай супольнасці ў перамовах з аўтарытарнымі лідарамі. Ён сцвярджае аб неабходнасці адначасовага аказання ціску з боку міжнародных актараў на недэмакратычныя рэжымы з патрабаваннем стварэння лепшых умоваў для развіцця грамадзянскай супольнасці, інакш фінансавая дапамога недзяржаўным арганізацыям не мае станоўчых вынікаў па развіцці гэтага сектару [Youngs, 2010].

Варта зазначыць, што дапамога заходніх фундацыяў рыхтуе глебу для дэмакратычнага пераходу або для паступовых зменаў на працягу доўгага часу: у кароткатэрміновы перыяд

вонкавая падтрымка дэмакратычных зменаў праз узмацненне структураў грамадзянскай супольнасці не прыносіць плёну. Каратэрс падкрэслівае, што нельга чакаць імгненных вынікаў ад высілкаў па падтрымцы дэмакратыі, што звязана з асаблівасцямі палітычнай культуры грамадства: “Дапамога ў пабудове дэмакратыі, а таксама дадатковыя механізмы дыпламатычных і эканамічных пернікаў і бізуноў не могуць значна паўплываць на змену фундаментальных сацыяльных, эканамічных і палітычных структураў і ўмоваў, якія фармуюць палітычнае жыццё асобных краінаў” [Carothers, 1999, с. 351].

Аднак асобныя даследчыкі пацверджваюць сувязь паміж палітычнымі рэформамі, якія ўключаюць паляпшэнне сітуацыі з правамі чалавека, і прадастаўленнем дапамогі з боку замежных донараў [Arodasa, 2005]. Яны мяркуюць, што дапамога з’яўляецца следствам, а не прычынай палітычнай трансфармацыі і паляпшэння сітуацыі з правамі чалавека. Пры гэтым, Кроўфард і Коліер выяўляюць нязначныя магчымасці ўплыву на палітычную мадэрнізацыю механізма абумоўленасці, калі ўзровень дапамогі залежыць ад прагрэсу рэформавання палітычнай сістэмы краіны-рэцыпіента [Collier, 1997]. Абяцанне павялічыць замежную дапамогу пераходнай краіне ў выпадку правядзення дэмакратычных рэформаў спрацоўвае, калі аўтарытарныя лідэры настолькі моцныя, што ўпэўнены ў захаванні ўлады падчас палітычнай трансфармацыі. Дыктатары, якія сфармавалі магутную сацыяльную базу падтрымкі і маюць добрыя шансы на перамогу ў сумленых выбарах, схільныя да прымання ўмоваў па дэмакратызацыі наўзамен замежнай дапамогі. І, наадварот, замежныя эканамічныя праграмы могуць дапамагаць дыктатарам са слабой сацыяльнай базай утрымліваць уладу [Wright, 2009]. Джэфры Чэкель падкрэслівае, што традыцыйная заахвочвальная гульня абумоўленасці патрабуе ў пераходных краінах Усходняй Еўропы і былога СССР дадатковых стратэгий, скіраваных на змену самой прыроды інтарэсаў у гэтых дзяржавах [Checkel, 2000].

Толстрап даследуе выпадкі, калі ўплыў вонкавага актара на працэс дэмакратычнай трансфармацыі з’яўляецца найбольш эфектыўным і заўважае, што ні структуры, ні актыры паасобку не могуць вызначыць моманты, калі вонкавыя актыры маюць уплыў на дэмакратызацыю. Толстрап бачыць выхад у распрацоўцы сінтэтычнага падыходу, які б вызначаў, якім чынам ціск, узровень сувязяў і рашэнні кіроўных эліт будуць шматкроць ўзаемадзейнічаць і ў выніку ўплываць адзін на адно на сталай аснове [Tolstrup, 2006]. Ён робіць выснову, што ўзаемадзеянне паміж гэтымі трыма пераменнымі і паміж мікра- і макраўзроўнямі вызначае тую ступень уплыву, калі падтрымка дэмакратыі з боку знешняга актара можа быць найбольш эфектыўнай. Пры гэтым, Левіцкі і Ёэй сцвярджаюць, што ціск на недэмакратычныя рэжымы ніколі не быў такім жа эфектыўным як стварэнне сувязяў элітаў пераходных краін з заходнімі партнёрамі [Levitsky, Way, 2005].

У сваю чаргу Мілада Вахудава лічыць, што адным з найбольш эфектыўных механімаў для дэмакратызацыі посткамуністычных краін Цэнтральнай і Усходняй Еўропа быў выкарыстаны Еўрапейскім Саюзам, які ажыццяўляе найбольш паспяховую праграму падтрымкі дэмакратыі, што толькі прымянялася міжнародным актарам [Vachudova, 2005]. Пры гэтым, Алена Баракані вызначае тры розныя групы памежных з ЕС краінаў, якія патрабуюць адпаведна розных стратэгий з боку Еўрапейскага Саюза ў сферы дэмакратызацыі:

- краіны, у якіх ЕС павінен спрыяць пераходу да дэмакратыі (Туніс, Палестынская аўтаномія);
- краіны, у якіх ЕС павінен дапамагаць кансалідацыі дэмакратычнаму рэжыму (Украіна, Малдова, Марока, Ірдан);
- краіны, дзе ЕС павінна дапамагчы паляпшэнню ўзроўню дэмакратыі (Ізраіль).

Баракані зазначае, што стратэгія дэмакратызацыі ў рамках Еўрапейскай палітыкі добрасуседства мае тыя ж механізмы, што і стратэгія, якая выкарысоўвалася падчас далучэння цэнтральна-усходнееўрапейскіх дзяржаваў да Еўрапейскага Саюза у складовых патрабаваннях, абумоўленасці і структуры [Baracani, 2004]. Аднак у адносінах да постсавецкага рэгіёна гэтыя

механізмы пазбаўляюцца сваёй эфектыўнасці з-за адсутнасці гарантый гэтым краінам па ўступленню ў ЕС. Украіна, Малдова, Грузія і, у меншай ступені, Армения выказваюць жаданне далучыцца да Еўрасаюза, аднак у якасці стымулаў для правядзення структурных рэформаў яны атрымліваюць толькі размытыя прапановы, якія ніяк не могуць павялічыць эфектыўнасць механізма абумоўленасці. Райк адзначае, што “ў параўнанні з пашырэннем, якое, магчыма, з’яўляецца найболей эфектыўным спосабам прасоўвання дэмакратыі, што ужываўся вонкавым актараў, Еўрапейскай палітыка добрасуседства слабы механізм распаўсюду дэмакратыі” [Raik, 2006, с. 35].

У постсавецкім рэгіёне таксама існуе праблема вонкавай падтрымкі аўтарытарных рэжымаў і/або супрацьдзеяння дэмакратычнаму пераходу і кансалідацыі дэмакратыі ў новых незалежных дзяржавах. Як зазначае Пітэр Бурнэль, у сучаснай палітычнай навуцы адсутнічаюць распрацаваныя механізмы супрацьдзеяння з боку міжнародных актараў, якія падтрымліваюць дэмакратызацыю, знешнім фактарам, якія стрымліваюць гэтыя высілкі [Burnell, 2005]. Ён падкрэслівае, што мэтадалагічныя асновы для вызначэння эфектыўнасці ўплыву вонкавых актараў на дэмакратызацыю палітычнага працэсу пераходных краін застаюцца яшчэ на пачатковым ўзроўні.

Як зазначае Рычард Янгз, еўрапейская падтрымка працэсу дэмакратызацыі з’яўляецца неаднароднай: адны краіны надаюць ёй значна большую ролю ў сваёй замежнай палітыцы, у той час як іншыя абмяжоўваюцца голай рыторыкай, за якой не стаяць ніякія дзеянні [Youngs, 2008]. Варта зазначыць, што сярод іншых вонкавых актараў значную ролю ў постсавецкім рэгіёне граюць новыя краіны-чальцы Еўрапейскага Саюза, якія актыўна ўключыліся ў падтрымку дэмакратыі на ўсходніх рубяжах ЕС. Сумесь гістарычнага досведу аўтарытарызма, паспяховай дэмакратычнай трансфармацыі і жадання экспартаваць досвед трансфармацыі з’яўляюцца значным стымулам для фармавання замежнай палітыкі гэтых краін, нягледзячы на абмежаваныя фінансавыя магчымасці ў параўнанні са “Старой Еўропай” і ЗША [Jonavicius, 2008].

Постсавецкая прастора: паміж дэмакратыяй і аўтарытарызмам

Беларусь, Малдова і Украіна знаходзяцца на заходніх рубяжах былога СССР і маюць непасрэдныя межы з новымі краінамі-чальцамі Еўрапейскага саюза, а Паўднёвы Каўказ з’яўляюцца важным элементам Чарнаморскага рэгіёна, які быў уключаны ў парадак дня знешняй палітыкі ЕС пасля апошняга пашырэння Еўрасаюза. Усе гэтыя краіны з’яўляюцца партнёрамі ў межах усходняга напрамку знешняй палітыкі ЕС, распрацаванай у рамках Еўрапейскай палітыкі добрасуседства і ініцыятывы “Усходняе Партнёрства”. Акрамя таго, ва ўсходнееўрапейскім рэгіёне асабліваю зацікаўленасць выяўляюць Польшча, Літва і Румынія, а на Каўказе Прыбалтыйскія дзяржавы, якія ўдзельнічаюць як у фармаванні знешняй палітыкі ЕС, так і праводзяць самастойную вонкавую палітыку ў рэгіёне. Расійская Фэдэрацыя спрабуе замацаваць постсавецкія краіны ў якасці сваёй сферы ўплыву і разглядае падтрымку дэмакратызацыі ў гэтым рэгіёне з боку заходніх краінаў як выклік свайму дамінаванню ў постсавецкім рэгіёне. Крэмль бачыць пагрозу сур’езных геапалітычных і ваенна-эканамічных стратаў у выпадку дэмакратызацыі і прыходу да ўлады празаходніх урадаў у гэтых постсавецкіх краінах.

Паводле класіфікацыі Freedom House палітычныя рэжымы у Беларусі і Азербайджане адносяцца да кансалідаванага, а рэжым Армении да напаякансалідаванага аўтарытарызму. Украіна, Малдова і Грузія маюць гібрыдныя палітычныя рэжымы. Як заўважае Мікола Рабчук, украінская посткамуністычная трансфармацыя “падвісла” паміж дысфункцыйнай дэмакратыяй і некансалідаваным аўтарытарызмам [Рабчук, 2010]. Міхаэль Эмерсан адносіць Армению, Грузію, Малдову і Украіну да групы пераходных краінаў, а Беларусь і Азербайджан да

“ўзнікаючых дынастый”, у якіх у той ці іншай ступені праяўляюцца тэндэнцыі да спадчыннай перадачы ўлады [Emerson, 2008, с. 22].

Асаблівасцю постсавецкага рэгіёна з’яўляецца значная колькасць між- і ўнутрыдзяржаўных канфліктаў і вялікім уплывам такога міжнароднага актара як Расійская Федэрацыя. З’яўляючыся лідарам у шматлікіх рэгіянальных аб’яднаннях на постсавецкай прасторы, а таксама павялічыўшы сваю геапалітычную вагу, Расія аказвае істотны ўплыў на ўзровень дэмакратычнага працэсу ў постсавецкім рэгіёне, і гэты ўплыў разглядаецца асобнымі навукоўцамі як негатыўны [Kastner, 2010; Ambrosio, 2006; Kagan, 2008]. Як зазначае Пітэр Бурнэль, змяншэнне ролі і гегемоніі Захаду ў свеце ўздымае на новы ўзровень пытанне суадносінаў паміж дэмакратычным і недэмакратычнымі светам [Burnell, 2010].

На постсавецкай прасторы найбольш яркім прыкладам слабасці пазіцыі Захаду ў пытанні падтрымкі дэмакратыі з’яўляецца Беларусь, дзе прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка з эканамічнай і дыпламатычнай дапамогай Расіі і гульні на геапалітычных супярэчнасцях паміж Расійскай Федэрацыяй і заходнімі краінамі здолеў за апошнія 16 год стварыць аўтарытарную палітычную сістэму, якая здаецца адной з найбольш устойлівых у свеце, хаця і знаходзіцца ў Еўропе на непасрэдных межах з Еўрасаюзам [Ambrosio, 2006]. У Азербайджане няўдача дэмакратычных сілаў у прыстасаванні сваіх стратэгіяў у супрацьдзейнічання выкарыстанню кіруючым рэжымам энергетычных рэсурсаў у стварэнні кліенталіскай сістэмы спрыяла кансалідацыі аўтарытарызму ў краіне [Alieva, 2009, с. 112]. Разам з Каратэрсам, які крытыкуе трохфазную парадыгму дэмакратычнай трансфармацыі аўтарытарызму і кажа аб існаванні краін, дзе працэс дэмакратызацыі можа спыняцца, рухацца па розным кірункам, ці нават няведама куды, Мікола Рабчук сцвярджае аб накіраванасці Украіны на некансалідаваны аўтарытарызм [Carother, 2002, 2007]. Нягледзячы на тое што лідэры дэмакратычнай “рэвалюцыі ружаў” зараз кіруюць краінай, у Грузіі назіраецца тэндэнцыя да імітацыйнай формы дэмакратыі і “спроба ўсталяваць “аксамітны аўтарытарызм”, заснаваны на застойнай стабільнасці і сталым супрацьпастаўленні знешняй пагрозе з боку Расіі” [Khutsishvili, 2009, с. 74].

Варта зазначыць, што адміністрацыя прэзідэнта ЗША Дж. Буша аказвала дапамогу кіраўніцтву Грузіі без якіх-кольвек умоваў, што шмат у чым спрыяла цэнтралізацыі ўлады ў руках дзеючых грузінскіх эліт. Як сцвярджае Клэр Аподака, замежная дапамога выкарыстоўваецца ЗША у большай ступені для захавання геапалітычнага status quo, а не дзеля палітычнай мадэрнізацыі: “Безумоўна, час ад часу былі іншыя мэты замежнай дапамогі як падтрымка дэмакратыі і абарона правоў чалавека, аднак значна меней чым аб гэтым кажа рыторыка ўраду Злучаных Штатаў” [Arodaca, 2005, с. 79].

Нягледзячы на тое што тэндэнцыі ў Арменіі ў апошнія некалькі гадоў дазваляюць казаць пра пачатак дэмакратычнага пераходу дзякуючы ўзмацненню грамадзянскай супольнасці, супрацьстаянне паміж кіруючымі элітамі і апазіцыяй вылілася ў 2008 годзе ў масавыя акцыі пратэсту і жорсткую рэакцыю з боку спецслужбаў, падчас якіх 10 чалавек загінула, было уведзена надзвычайнае становішча і абмежаванні свабоды слова і іншых вольнасцяў [Giragosian, 2009, с. 88].

Малдова разглядаецца як адзіная постсавецкая краіна (акрамя прыбалтыйскіх дзяржаваў) без перапыненага цыкла заканадаўчай і канстытуцыйнай перадачы ўлады праз выбары з часу атрымання незалежнасці ў 1991 годзе. Тым не менш, малдоўская палітычная сістэма застаецца празмерна цэнтралізаванай з слабымі механізмамі збалансавання ўлады, такімі як вольныя і незалежныя сродкі масавай інфармацыі, падзяленнем кампетэнцыі галінаў улады і сістэмай палітычных прадэмакратычных партыяў [Popescu, Wilson, 2009, с. 92]. У дадатак да этнічнай разнастайнасці Малдовы знешнія фактары значна паўплывалі на ўзровень палітычнага плюралізму ў краіне. Вонкавы гандаль, грамадская думка, прыярытэты знешняй палітыкі, грашовыя пераводы і геаграфічнае становішча абумовілі значныя сувязі Малдовы з Еўрапейскім саюзам.

Заклучэнне

Такім чынам, тэндэнцыі павелічэння аўтарытарных практык у апошнія некалькі гадоў на постсавецкай прасторы, уздымаюць пытанні аб ацэнцы эфектыўнасці механізмаў, дзеянняў і сродкаў, якія выкарыстоўваюцца Захадам для палітычнай мадэрнізацыі гэтага рэгіёна. Пры гэтым заходнія краіны не маюць адзінага бачання і стратэгіі што да дэмакратызацыі постсавецкай прасторы. Механізмы, якія выкарыстоўваліся Еўрапейскім Саюзам для трансфармацыі рэжымаў Цэнтральнай Еўропы і Прыбалтыкі, не з'яўляюцца такімі жа эфектыўнымі ў адносінах да краін былога СССР. Гэта можа быць звязана з іншай палітычнай культурай народаў постсавецкіх краін, меншай увагай ЕС да гэтага рэгіёна і апасеннямі выклікаць нервовую рэакцыю з боку кіраўніцтва Расіі, якое разглядае гэты рэгіён як сферу свайго уплыву.

Адначасова асаблівую насцярожаннасць выклікаюць захады Крамля па супрацьдзеянню дэмакратычным зменам у рэгіёне. Гэта патрабуе дадатковай увагі і даследавання падыходаў Расіі да стрымлівання дэмакратычных трансфармацый у рэгіёне з выпрацоўкай адэкватных адказаў на пагрозу працяглага завясання постсавецкага рэгіёна паміж аўтарытарызмам і дэмакратыяй.

Спіс літаратуры і спасылкі

Хантингтон С. Трэтья волна: Демократизация в конце XX века / Сэмюэл Хантингтон. - М.: РОССПЭН, 2003. - 368 с.

Хейл, Генри. Президентский режим, революция и демократия / Генри Хейл // // "Pro et Contra" - 2008 год. №1(40), январь-февраль. С. 6-21.

Alieva, Leila. Azerbaijan: power in the petro-state. In M. Emerson and R. Youngs, eds., *Democracy's Plight in the European Neighbourhood: Struggling transitions and proliferating dynasties*, Brussels: The Centre for European Policy Studies, 2009. – pp. 112-119.

Ambrosio, Thomas. *Authoritarian Backlash: Russian Resistance to Democratization in the Former Soviet Union* / Thomas Amdrosio. - Farnham: Ashgate, 2009. - 256 p.

Ambrosio, Thomas. The Political Success of Russia-Belarus Relations: Insulating Minsk from a 'Color' Revolution. *Demokratizatsiya*, Summer, 2006, v.14, no.3 - p.p. 407-434.

Apodaca, Clair. U.S. Human Rights Policy and Foreign Assistance: A Short History. *Ritsumeikan international affairs*, 2005, Vol.3, pp.63-80.

Baracani, Elena. The European Union and democracy promotion: a strategy of democratization in the framework of the neighbourhood policy. In F. Attina and R. Rossi, eds., *European Neighbourhood Policy: Political, Economic and Social Issues*, Catania, 2004. - pp. 37-57.

Burnell, Peter. Is there a new autocracy promotion? / Peter Burnell. – In: Working Paper / Fundacion para las Relaciones Internacionales y el Dialogo Exterior (Madrid), (2010) 96, p. 1-18.

Burnell, Peter. Political Strategies of External Support for Democratization. *Foreign Policy Analysis*, 2005, Vol.1, No.3 - pp. 361-384.

Carothers, Thomas. *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve* / Thomas Carothers.- Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999 - 422 p.

Carother, Thomas. *Critical Mission: Essay on democracy promotion* / Thomas Carothers.- Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2004 - 310 p.

- Carothers, Thomas. Democracy Assistance: Political vs. Developmental? *Journal of Democracy*, January, 2009, Vol. 20, No. 1 - pp. 5-19.
- Carother, Thomas. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, January, 2002, vol. 13, No. 1 - pp. 5 – 21.
- Carother, Thomas. The “Sequencing” Fallacy”. *Journal of Democracy*, January, 2007, Vol. 18, No. 1 - pp. 12-27.
- Checkel, Jeffrey T. Compliance and Conditionality / Jeffrey T. Checkel. – In: ARENA Working Papers / Centre for European Studies at the Faculty of Social Sciences at the University of Oslo (Oslo), (2000) 18.
- Cingranelli, D.L. and T.E. Pasquarello (1985) Human Rights Practices and the Distribution of U.S. Foreign Aid to Latin American Countries. *American Journal of Political Science*, 1985, 29(3) – pp. 539-563.
- Collier, Paul. The Failure of Conditionality / Paul Collier. – In: *Perspectives on Aid and Development*, edited by C.Gwin and J. M. Nelson. Washington, DC: Overseas Development Council, 1997 - pp. 52–77.
- Collins, S.D. Can America Finance Freedom? Assessing U.S. Democracy Promotion via Economic Statecraft. *Foreign Policy Analysis*, 2009, Vol. 5, No. 4 - pp. 367-389.
- Crawford, Gordon. Foreign aid and political conditionality: Issues of effectiveness and consistency. *Democratization*, Autumn, 1997, Vol. 4, Issue 3 – pp. 69 – 108.
- Diamond, Larry. How to Save Democracy / Larry Diamond // *Newsweek* [on-line]. American weekly news magazine –December 31, 2008 Available at: <http://www.newsweek.com/2008/12/30/how-to-save-democracy.html>
- Emerson Michael. The Long and Hazardous Route to Democracy: Introduction and Conclusions. In M. Emerson and R.Youngs, eds., *Democracy’s Plight in the European Neighbourhood: Struggling transitions and proliferating dynasties*, Brussels: The Centre for European Policy Studies, 2009. – pp. 1-30.
- Gershman, Carl. Allen, Michael. The Assault on Democracy Assistance. *Journal of Democracy*, April, 2006, Vol. 17, No. 2 - pp. 36-51.
- Giragosian, Richard. Armenia’s Crisis for the Non-Democrats. In M. Emerson and R.Youngs, eds., *Democracy’s Plight in the European Neighbourhood: Struggling transitions and proliferating dynasties*, Brussels: The Centre for European Policy Studies, 2009. – pp. 84-91.
- Jonavicius, Laurynas. The democracy promotion policies of Central and Eastern European states / Laurynas Jonavicius. - *FRIDE Working Paper/ Fundacion para las Relaciones Internacionales y el Dialogo Exterior* (Madrid), (2008) 55. – 18 p.
- Kagan, Robert. *The Return of History and the End of Dreams* / Robert Kagan. - NY: Alfred A. Knopf , 2008.- 116 p.
- Kastner, Antje. Russia : supporting non-democratic tendencies in the Post-Soviet space? / Antje Kastner. - In: *Briefing Paper / Deutsches Institut fur Entwicklungspolitik* (Bonn), (2010) 2, P. 1-4.
- Khutsishvili, George. Georgia’s degenerative transition. In M. Emerson and R.Youngs, eds., *Democracy’s Plight in the European Neighbourhood: Struggling transitions and proliferating dynasties*, Brussels: The Centre for European Policy Studies, 2009. – pp.68-75.
- Knack, Stephen. Does Foreign Aid Promote Democracy? /Stephen Knack. – In: *Working Paper / Center for Institutional Reform and the Informal Sector at University of Maryland*, (2000) 238, - 37 p.

- Levitsky, Steven. Way, Lucan. International Linkage and Democratization. *Journal of Democracy*, July, 2005, Vol. 16, No.3 - pp. 20-34
- Lipset, Seymour Martin. 1959. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*. 53 (March): 69-105
- McFaul, Michael. Democracy Promotion as a World Value. *The Washington Quarterly*, Winter, 2004-05, Vol.28, No.1 - pp. 147-163.
- McFaul, Michael. The Missing Variable: “The International System” as the Link between Third and Forth Wave Models of Democratization. / Michael McFaul.- In: *CDDRL Working Papers / USA*: Stanford University, May 2006. - 43 p.
- McFaul, Michael. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*, January, 2002, vol. 54, no. 2 - p.p. 212-244.
- McFaul, Michael. Transitions from Postcommunism. *Journal of Democracy*, July 2005, vol. 16, no. 3 – p.p. 5 - 19.
- Popescu, Nicu. & Wilson, Andrew. Moldova’s fragile pluralism. In M. Emerson and R.Youngs, eds., *Democracy’s Plight in the European Neighbourhood: Struggling transitions and proliferating dynasties*, Brussels: The Centre for European Policy Studies, 2009. – pp. 92-102.
- Raik, Kristi. Promoting democracy in the eastern neighbourhood - the limits and potential of the ENP. *The International Spectator*, July, 2006, Vol. 41, Issue 3. -pp.31 – 45.
- Scott J.M., Steele C.A. Assisting Democrats or Resisting Dictators? The Nature and Impact of Democracy Support by the United States National Endowment for Democracy, 1990–99. *Democratization*, August, 2005, Vol.12, No.4 - pp.439–460.
- Scott James M., Steele Carie A. Sponsoring Democracy: The United States and Democracy Aid to the Developing World, 1988-2001 [online]. Carie Steele’s web page [cited 14 September 2010]. Available from World Wide Web: <https://netfiles.uiuc.edu/csteele3/www/sponsoring%20democracy%5B1%5D.pdf>
- Sogindolska, Klara. Regime Change and Survival in the Post-Communist ‘Gray Zone’: The Rise of Electoral Revolutions [online]. Official web site of International Research & Exchanges Board [cited 14 June 2007]. Available from World Wide Web: <http://www.irex.org/programs/iaro/research/05-06/sogindolska.pdf>
- Stoner - Weiss, Kathryn. When a Wave Hits a Shoal: The Internal and External Dimensions of Russia’s Turn Away from Democracy / Kathryn Stoner – Weiss. - In: *CDDRL Working Papers / USA*: Stanford University, (2006) 60 - 22 p.
- Przeworski, Adam, Jose Antonio Cheibub, Michael E. Alvarez, Fernando Limongi. 2000. *Democracy and Development: Political Institutions and Material Well-being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tolstrup, Jakob. When can External Actors Influence Democratization? / Jacob Tolstrup . - In: *CDDRL Working Papers / USA*: Stanford University, (2006) 118 - 43 p.
- Vachudova, Milada Anna. Democratization in Postcommunist Europe: Illiberal Regimes and the Leverage of International Actors / Milada Anna Vachudova. - In: *CDDRL Working Papers*. USA: Stanford University, (2005) 69. - 44 p.
- Youngs, Richard. How to Revitalise Democracy Assistance: Recipients’ Views / Richard Youngs. – In: Working Paper / Fundacion para las Relaciones Internacionales y el Dialogo Exterior (Madrid), (2010) 100 - 18 p.
- Youngs, Richard. Is European democracy promotion on the wane? / Richard Youngs. – In: CEPS Working Document. Brussels: Centre for European Policy Studies (2008) 292. - 20 p.

Wright, Joseph. How Foreign Aid Can Foster Democratization in Authoritarian Regimes? / Joseph Wright. - In: American Journal of Political Science, 2009, Vol. 53, No. 3 - pp. 552-571.